

ВІДГУК

офіційного опонента – докторки юридичних наук, доцентки Благої Алли Борисівни – на дисертацію Денисюк Мар'яни Михайлівни «Насильство в шкільному середовищі», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право, галузь знань 08 Право

Ступінь актуальності обраної теми. Актуальність дослідження не викликає сумніву, оскільки у сучасних умовах розвитку українського суспільства дедалі більшої актуальності набуває питання насильства як у світі дорослих так і дітей. Будь-яке насильство є порушенням прав людини, яке вимагає належної реакції із сторони суспільства та держави. У Конституції України в ст. 3. закріплено концептуальне положення про те, що «людина її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Тому проблема насильства в шкільному середовищі набуває особливої гостроти, оскільки вона не лише відображає загальні тенденції криміналізації суспільних відносин, а й спричиняє значні правові та соціальні наслідки. Насильство в шкільному середовищі має свої особливості, оскільки потерпілими і правопорушниками виступають, як правило, діти. Відповідно, такі прояви мають свою специфіку щодо виявлення і запобігання. Крім того, як зазначає авторка, додатковий виклик становить висока латентність насильницьких діянь у шкільному середовищі, зумовлена небажанням потерпілих звертатися до компетентних органів, страхом перед пресингом з боку агресора, а також низьким рівнем правової культури в частині захисту своїх прав.

Україна перебуває в стані війни, тому питання насильства в шкільному середовищі стає надзвичайно актуальним, оскільки діти є найбільш вразливими, а психологічний стрес може сприяти підвищенню рівня агресії, зниженню контролю за власною поведінкою та формуванню толерантності до насильства. Крім того, впливає на поведінку і соціальний фактор: вимушене переміщення, роз'єднання сімей, погіршення економічного становища, що створює сприятливе середовище для поширення насильницьких моделей поведінки серед неповнолітніх. Відповідно, комплексний підхід до вирішення проблеми насильством в шкільному середовищі вимагає додаткового перегляду механізмів кримінологічного, кримінально-правового та кримінально-процесуального реагування.

Отже, дослідження насильства в шкільному середовищі дозволяє не лише оцінити масштаби та причини цієї проблеми, але й розробити ефективні заходи для його профілактики з урахуванням сучасних викликів, що постали перед українським суспільством.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах науково-дослідної роботи кафедри міжнародного та кримінального права «Концептуальна доктрина правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах розбудови правової держави» (№0122U000732, термін виконання: січень 2022 – грудень 2026 р.).

Робота також враховує положення Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021, зокрема в частині забезпечення захисту дітей від насильства та жорстокого поводження, а також Державної цільової соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2026 року, затвердженої Постановою КМУ від 30 червня 2021 р. № 725. Дисертаційна робота узгоджується зі стратегічними документами, що стосуються правової безпеки в освітньому середовищі, зокрема Національної стратегії створення безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі на 2021–2025 роки, затвердженої розпорядженням КМУ від 14 квітня 2021 р. № 443 р.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, які сформульовані в дисертації, підтверджений теоретичною та методологічною базою дослідження, критичним аналізом та узагальненням наукових праць, комплексним аналізом законодавства й міжнародної практики в цій сфері. Так, Мар'яна Михайлівна Денисюк правильно окреслила мету, яка полягає у комплексному дослідженні явища насильства в шкільному середовищі через визначення кримінологічних детермінантів, що впливають на поширення цього явища та розроблення ефективних правових заходів, спрямованих на його попередження та протидію.

З урахуванням поставленої мети та сформульованих завдань авторка дисертаційного дослідження досить вдало та ефективно застосовує цілу низку загальнонаукових та спеціально-наукових методів наукового дослідження, а саме: філософські методи герменевтики та феноменології, які сприяли глибшому розумінню природи насильства в шкільному середовищі через дослідження його соціокультурних контекстів та інтерпретацій; методи

логіки (аналіз, синтез, аналогія); історичний та імперативний методи; за допомогою статистичних методів були проаналізовані стан та динаміка поширення шкільного насильства, булінгу та кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітнім, а також опрацьовані дані, одержані із статистичних державних звітів та опитувань; метод моделювання; порівняльно-правовий; системно-структурний; догматичний методи; соціологічні методи анкетування та опитування. Усі вони у своїй сукупності, без сумніву, сприяли успішному досягненню мети дослідження.

Достовірність отриманих авторкою результатів дослідження підтверджуються й солідною емпіричною базою, яку складає статистична та аналітична інформація Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України; статистичні дані щодо звернень на Національну гарячу лінію для дітей та молоді, роботу якої в Україні забезпечує ГО «Ла Страда-Україна», аналіз судової практики щодо адміністративних правопорушень за ст. 173-4 КУпАП; результати анкетування 370 респондентів (200 учнів 8–11 класів, 70 вчителів загальноосвітніх навчальних закладів із міст Чернівці, Львів, Івано-Франківськ, Тернопіль та Київ, а також 100 працівників правоохоронних органів із Львівської, Рівненської, Івано-Франківської, Чернівецької, Закарпатської областей).

Структура дисертації добре продумана і відповідає тим завданням, які поставила перед собою авторка: проаналізувати етапи розвитку поняття насильства в шкільному середовищі; виокремити форми та види насильства в шкільному середовищі; дослідити іноземний досвід нормативно-правового регулювання проблеми насильства в шкільному середовищі; з'ясувати динаміку насильства в шкільному середовищі; узагальнити детермінанти, що впливають на існування насильства в шкільному середовищі; розглянути кримінологічну характеристику особи, що вчиняє насильство у шкільному середовищі; розкрити кримінологічну характеристику жертви насильства у шкільному середовищі; виділити загальносоціальні заходи запобігання насильства в шкільному середовищі; розкрити особливості спеціально-кримінологічних заходів запобігання насильства в шкільному середовищі; запропонувати рекомендації віктимологічної профілактики насильства в шкільному середовищі.

Мар'яна Михайлівна Денисюк послідовно виклала матеріал, здебільшого правильно співвідносячи загальні та конкретні питання, сформулювала необхідні наукові дефініції. Робота складається з анотації українською та англійською мовами, переліку умовних позначень, вступу,

трьох розділів, що включають десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (233 найменування) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 230 сторінок, з яких основний текст – 174 сторінки.

Обґрунтованість висновків та рекомендацій дисертаційного дослідження підтверджується наявністю інформації про можливе впровадження результатів дослідження в: *правотворчій діяльності* – для вдосконалення нормативно-правових актів у частині посилення захисту прав дітей і механізмів реагування на булінг та насильство в освітніх закладах; в *правореалізаційній діяльності* – для підвищення рівня обізнаності усіх залучених фахівців щодо ефективних механізмів протидії насильству та булінгу в навчальних закладах, а також для створення інтегрованих програм навчання та підготовки (Акт впровадження ГУНП в Івано-Франківській області від 17.04.2025); в *освітньому процесі* – у процесі викладання дисциплін «Адміністративне право», «Кримінальне право», «Кримінологія», «Ювенальне право», «Європейський суд з прав людини: практика діяльності», для студентів спеціальності 081 «Право».

У процесі дослідження дисертантка не абстрагувалась в наукову розробку проблеми, а поставила конкретні та чіткі завдання, у зв'язку з чим дисертація отримала цікавий та корисний напрям не лише в науковому руслі, що дозволило одержати практичні результати, сформулювати корисні для практичного застосування висновки.

Аналіз рецензованої дисертації дає змогу стверджувати, що в результаті проведеного дослідження авторка досягнула визначеної мети й виконала поставлені завдання. Причому сформульовані висновки та пропозиції є досить аргументованими й оригінальними, відповідають вимогам сьогодення та можуть бути застосовані на практиці.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Заслужують позитивної оцінки здобутки авторки, а саме, *вперше дисертанткою*:

– комплексно узагальнено розуміння насильства у шкільному середовищі яке позиціоновано як суспільно-небезпечну дію або бездіяльність, яка має на меті завдати шкоди фізичного, психологічного, економічного, сексуального характеру, відбувається між учнями або за участю педагогічних працівників чи інших учасників освітнього процесу в закладі загальної середньої освіти, на його території або в контексті освітнього процесу, в тому числі у цифровому просторі;

– ідентифіковано ключові фактори ризику насильства: особистісні, сімейні, групові та культурні, які в сукупності утворюють складний індивідуальний набір детермінант, що сприяють виникненню булінгу як найбільш характерного виду насильства в шкільному середовищі;

– визначено кримінологічний портрет особи, що вчиняє насильство в шкільному середовищі, який охоплює як учнів (малолітніх та неповнолітніх), так і повнолітніх осіб, зокрема педагогічних працівників або інших учасників освітнього процесу;

– узагальнено комплекс заходів віктимологічної профілактики насильства в шкільному середовищі, котрий націлений на мінімізацію факторів віктимізації дітей та підлітків та включає: діяльність учасників освітнього процесу щодо формування безпечного середовища; впровадження навчальних курсів з правової освіти та розвитку емоційного інтелекту; розробку програм підтримки для жертв насильства, що охоплюють психологічну, юридичну та соціальну допомогу; систему функціонування громадських організацій відповідного спрямування.

– виявлені прогалини в законодавстві України щодо відповідальності осіб, залучених до освітнього процесу за вчинення злочинів, пов'язаних з шкільним насильством та запропоновані зміни КК України щодо уточнення відповідальності педагогічних та інших працівників освітніх установ за катування, розбещення неповнолітніх та законних представників за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною;

– комплексно охарактеризовано типову структуру особистості неповнолітньої жертви досліджуваного кримінального правопорушення, що включає демографічні, соціально-побутові, громадянсько-рольові, морально-ціннісні, психолого-медичні та кримінологічні характеристики та виокремлено типи жертв: пасивні, агресивні, хронічні жертви, жертви-кривдники;

У висновках дисертації на підставі узагальнення основних положень проведеного дослідження проблеми сформульовано висновки та пропозиції. Тобто є всі підстави стверджувати, що висновки дисертації є цілісними, логічними та обґрунтованими, відповідають меті й завданням дослідження, містять важливі теоретичні положення щодо теорії та практики захисту дітей від сексуального насильства.

Повнота викладених наукових результатів в опублікованих працях здобувача.

Перелік наукових праць здобувачки й аналіз їхнього змісту

засвідчують, що наукові результати, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження досить повно викладено у вітчизняних наукових фахових виданнях, а також що вони пройшли апробацію на різних науково-практичних конференціях.

Так, за темою дисертації опубліковано 15 наукових праць, серед яких: 7 статей, опублікованих в юридичних фахових виданнях України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, та зарубіжних фахових виданнях; 1 стаття – у наукометричних базах Scopus, Web of Science; 7 тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Всі зазначені наукові здобутки Денисюк М.М. і по формі, і по змісту та об'єму, відповідають вимогам МОН України, що пред'являються до кожного окремо взятого виду наукових розробок, та у повній мірі кореспондуються і відображають змістовні положення її дисертації.

Крім цього, вивчення як змісту дисертації, так і опублікованих праць дає підстави стверджувати, що зазначене наукове дослідження Денисюк М.М. проведено самостійно, а апробація матеріалів її дисертації (сторінки 12-13) здійснена згідно рекомендацій МОН України на 7 науково-практичних конференціях, що можна вважати достатнім з огляду оцінки репрезентативності отриманих здобувачем результатів даного дослідження (сторінки 199- 221, додатки А - Л).

Про наукову новизну та практичну цінність цієї дисертації свідчать також й інші її положення, висновки та пропозиції, що відображені у відповідних розділах і підрозділах.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Під час аналізу рецензованої дисертації та опублікованих праць Денисюк М.М. фактів порушення академічної доброчесності (плагіату, фальсифікацій тощо) не виявлено. У роботі наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, тверджень і відомостей; дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності; використані методики дослідження та джерела інформації містять відповідні посилання. Дисертація є завершеною, самостійно виконаною роботою, що має вагоме теоретичне і прикладне значення.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність в цілому, оформлення. Дисертаційна робота здобувачки є комплексним дослідженням явища насильства в шкільному середовищі та його кримінологічний аспект прояву,

яке охоплює її теоретичні та практичні аспекти. У цілому, робота демонструє високий рівень завершеності дослідження, що підтверджується чіткою структурою, логічною послідовністю розділів та детальним розкриттям основних питань, поставлених у меті дисертації.

Дисертація Денисюк М.М. оформлена відповідно до нормативних вимог і стандартів, які передбачені для такого виду досліджень, написані державною мовою з дотриманням наукового стилю, який оптимально поєднує складові представленого дослідження. Положення, висновки та пропозиції, що містяться в науковій праці характеризуються цілісною завершеністю, аргументованістю та послідовністю.

Зміст дисертації відповідає заявленій авторкою науковій спеціальності, дисертація пройшла належну апробацію.

Аналіз змісту дисертаційного дослідження свідчить про самостійність проведеного дослідження, його актуальність і достатній науковий рівень, суттєве теоретичне і практичне значення. Висновки і узагальнення, яких дійшла авторка дослідження, успішно можуть використовуватись і надалі у науково-дослідній, правотворчій, правоохоронній сфері та освітньому процесі.

Дискусійні аспекти дисертаційного дослідження. Загалом позитивно оцінюючи дисертацію Денисюк Мар'яни Михайлівни, необхідно звернути увагу на деякі положення, що могли б слугувати предметом подальших наукових досліджень або дискусії під час публічного захисту:

1. Розкриваючи динаміку насильства в шкільному середовищі авторкою зазначено, що вивченням проблеми українські науковці почали займатися порівняно нещодавно, але дослідження проводились в різних галузях наук: психології, права, педагогіки. Проте дисертантка в роботі тільки зробила посилання на назви робіт, не розкривши основних ключових позицій науковців в цих сферах, від чого дисертаційне дослідження значно виграло б, оскільки предметно було б розкрито багатогранність і масштабність поширення цього явища

2. У дисертації дисертантка запропонувала ряд змін і доповнень у законодавчі акти, що стосуються запобігання насильству в шкільному середовищі. Поряд з цим, на жаль, не зробила це у виді окремого додатку до цієї роботи та пояснювальної записки до нього, що значно підвищило б рівень їх репрезентабельності та теоретичної і практичної значущості.

Більш того, якби авторка направила ці пропозиції у відповідний Комітет Верховної Ради України, а також використала у практичній

діяльності та в освітньому процесі, то це б чітко визначило практичне значення отриманих під час даного дослідження результатів.

3. В ході дослідження спеціально-кримінологічних заходів запобігання насильства в шкільному середовищі дисертанткою було виділено, що спеціальними органами, які безпосередньо вживають спеціально-кримінологічні заходи із запобігання вчиненню таких правопорушень, є уповноважені підрозділи органів Національної поліції України; органи управління освітою, навчальні заклади, установи й організації системи освіти; служби у справах дітей; уповноважені органи з питань пробації; органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я; центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; суди; прокуратура. Проте при розкритті цього питання дисертантка приділила найбільшу увагу ролі Національної поліції України як одного із суб'єктів запобігання насильства в шкільному середовищі. Вважаю, що якби М. М. Денисюк більш детально розкрила й роль за завдання інших вказаних суб'єктів запобіжної діяльності, глибина, зміст та рівень дослідження проблемних питань щодо запобігання насильства в шкільному середовищі були б набагато змістовнішими, більш об'єктивними.

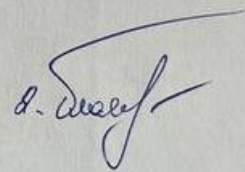
4. Враховуючи той факт, що насильство в шкільному середовищі в умовах сьогодення дедалі стає все більш розповсюдженим явищем, на мою думку, рецензована дисертація тільки виграла, якщо б її авторка значно більше уваги приділила поглибленому аналізу проблем латентності, оскільки, як вона сама зазначає, висока латентність насильницьких діянь у шкільному середовищі становить додатковий виклик щодо актуальності проблеми насильства в шкільному середовищі, негативно впливає на соціально-психологічний клімат у суспільстві, знижує довіру громадян, зокрема дітей, до спроможності державної влади гарантувати їхню безпеку від правопорушень.

Зауваження, висловлені щодо дисертації, не впливають безпосередньо на її мету та зміст, їх урахування могло б сприяти уточненню окремих теоретичних положень і поглибленню дискусійного потенціалу дослідження.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.
Дисертація за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю та достовірністю, науковою та практичною значущістю отриманих результатів, повнотою їх викладення в опублікованих здобувачкою наукових працях, за оформленням відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти

(наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 № 283), Вимогам до оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її авторка – Денисюк Мар'яна Михайлівна – за підсумками позитивного публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктор філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент
завідувач кафедри цивільного та кримінального права і процесу
Чорноморського національного університету імені Петра Могили,
доктор юридичних наук, доцент

А. Б. Блага

Підпис Благої А. Б. засвідчую:
Вчений секретар Вченої ради
Чорноморського національного університету імені Петра Могили,
кандидат соціологічних наук, доцент

В. О. Чорна